אור הצפון — מעשי אבות

מעשי אבותחייב אדם לומר: מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי אברהם יצחק ויעקב (תנא דבי אליהו כה). מעשי האבות הם חכמה. המיוחד שבמעשיהם לא בעצם המעשים כי אם בהכרה ובחכמה שבהם. ויש אשר אדם יעסוק כל הימים באותם המעשים ועדיין אינם בגדר מעשי האבות, משום שאינם חדורים אותה החכמה.

ויש להתבונן במה מצטיינים המעשים של האבות? והנה אמרו חז"ל (בראשית רבה לד): "משל לאחד שהיה עובר ממקום למקום וראה בירה אחת דולקת, אמר: תאמר שהבירה הזאת בלא מנהיג? הציץ עליו בעל הבירה ואמר אני הוא בעל הבירה. כך לפי שהיה אבינו אברהם אומר: תאמר שהעולם בלא מנהיג? הציץ עליו הקדוש ברוך הוא ואמר אני הוא בעל העולם".

ויש להבין הרי כולם ראו את הבירה הדולקת, ובודאי שאלו גם הם: מי כאן בעל הבירה? ולמה לא נגלה עליהם הקדוש ברוך הוא כדרך שנגלה לאברהם אבינו?

אלא שאברהם אבינו לא הסתכל בבריאה לבד, אך התעמק בחכמת הבריאה והכיר את יסוד החסד שבה. הוא ראה את השמש הנפלאה האיך היא מאירה על פני תבל ומועילה לכל הנמצאים עליה, וכן הירח והכוכבים וכו'. כולם מטיבים ומועילים לברואי מטה ללא הפסק, לא ישנו מתפקידם ולא ימעטו מהטבתם, ואין במציאותם כל מקום לתגמול ושכר חלף עבודתם. כן ראה לפניו את כדור הארץ בכל היקפו - גשר עצום הנרקע על פני המים - המחזיק עליו כל יושבי חלד, אשר ימצאו בו את מזונותיהם וטרפם בתבואה ופירות, בעשבים ובאילנות וכו' וכו'. והארץ הזאת עומדת לעולם לכלכל ולזון להטיב ולהועיל, וכל מהותה ומטרתה אך טוב וחסד. וכשהתבונן בזה אברהם אבינו מצא כי יש מקור לכל מעשי חסד אלו, שבירה זו דולקת במצות הבורא יתברך הוא אשר ברא את השמש והירח וכו' להועיל ולהטיב לכל הנבראים כולם, והם ששים ושמחים לעשות רצון קונם, להאציל לעולם שפע של הטבה וחסד.

מכאן למד אברהם אבינו לעצמו - בתור נברא אשר בראו ה' על פני האדמה - ללכת בדרך זו, לעשות אף הוא כמעשיהם להטיב עם הבריות, להנאותם ולענגם בכל אשר יוכל, וראה כל תכליתו וחובתו בעולמו לעשות רק חסד לשם חסד וכמו השמש המאירה לעולם כן יצא והאיר אף הוא ממזרח צדק, וכירח וככוכבים אשר לא יאספו נגהם, לא חשך גם הוא עמל ויגיעה לעשות תמיד חסד בארץ. וכשם שאין במעשי החסד של הבריאה שום מקום לתגמול ושכר, כך לא ביקש אברהם שום שכר והנאה חלף עבודתו, כי המבקש שכר ותשלום אין הטבתו ראויה להקראות "חסד", שאין זה אלא כמעשה חליפין לתועלתו ולהנאתו. ומתוך כך שראה והתבונן בבירה זו הדולקת והכיר את מעשי החסד בהבריאה, חייב את עצמו גם הוא לעשות כן.

ולא הסתפק אברהם אבינו במעשי חסד לבני אדם שהם מצויים לפניו ובדברים שהם מרגישים את חסרונם, אלא חזר אחר בני אדם כדי שיוכל להטיב עמהם, ואף בהנאות שאינם משתוקקים להם כלל על כל פרטי תענוגיהם. אמרו חז"ל (אבות דרבי נתן ז): "יהי ביתך פתוח לרווחה, כיצד? מלמד שיהא ביתו של אדם פתוח לרווחה לדרום למזרח ולמערב ולצפון, כגון איוב שעשה ארבעה פתחים לביתו וכו' כדי שלא יהיו עניים מצטערים להקיף את כל הבית: הבא מן הצפון יכנס כדרכו, הבא מן הדרום יכנס כדרכו, וכן לכל רוח וכו', אף על פי כן אמר הקדוש ברוך הוא לאיוב: איוב! עדיין לא הגעת לחצי שיעור של אברהם, אתה יושב ושוהה בתוך ביתך ואורחין נכנסין אצלך, את שדרכו לאכול פת חטים - האכלתו פת חטים, את שדרכו לאכול בשר האכלתו בשר, את שדרכו לשתות יין השקיתו יין, אבל אברהם לא עשה כן, אלא יושב ומהדר בעולם, וכשימצא אורחין מכניסן לתוך ביתו. את שאין דרכו לאכול פת חטין - האכילהו פת חטין, את שאין דרכו לאכול בשר - האכילהו בשר, ואת שאין דרכו לשתות יין - השקהו יין. ולא עוד אלא עמד ובנה פלטרין גדולים על הדרכים והניח מאכל ומשקה, וכל הבא ונכנס אכל ושתה וברך לשמים. לפיכך נעשית לו נחת רוח, וכל שהפה שואל, מצוי בתוך ביתו של אברהם, שנאמר: 'ויטע אשל בבאר שבע".

אברהם אבינו לא חיכה שיבואו אליו אורחים ושיהיו זקוקים לטובתו, אלא הקדים פני אורחים והגיש להם מאכלים שלא הורגלו בהם כלל, כדי לענג אותם בכל התענוגות שבעולם. ועוד לא נחה דעתו בזה, אלא שבנה פלטרין גדולים על הדרכים והמציא להם תענוגיהם מבלי שיאלצו לטרוח אף טירחה כל שהיא, ויוכלו להגיע להם דרך כל הרוחות וימצאו הכל מוכן לפניהם.

ומנין למד אברהם אבינו הנהגה זו? הסתכל בבריאה וראה כמה טובות המציא הקדוש ברוך הוא לברואיו אף בדברים שלא היה עולה על דעתם כלל לבקשם ולחפש אחריהם. כשם שאדם הראשון הכה אבן על אבן והוציא אש, כך אפשר שהיו עושים כל דורותיו ומסתפקים באור זה בלבד מבלי להרגיש צורך בשמש ובירח ובכוכבים, וכדומה לזה היו מסתפקים בלעדי עוד הרבה דברים. ולא חיכה ה' יתברך עד שיבוא האדם ויבקש אור בעדו או להרקיע לו את הארץ על המים וכו'. וכן לא השהה את מזונותיו עד שירעב ויצמא ויבקש, אלא עד שלא נברא האדם כבר הוכנו לו השמים והארץ וכל צבאם עם טרפו וכל צרכיו וכל תענוגותיו, "כדי שיכנס לסעודה מיד" (ראה סנהדרין לח), ואחר כך ברא הקדוש ברוך הוא את מקבל הטובה - את האדם - ומילא לו את העולם בכל העינוגים והעידונים שלמעלה מכל מושגיו בכדי שיוכל ליהנות מהם.

וזהו מה שאחז"ל, שאמר הקדוש ברוך הוא לאיוב: "עדיין לא הגעת לחצי שיעור של אברהם וכו'", כי אברהם אבינו מיצה כל לימודו מהבירה הדולקת להשתדל גם הוא להכין לבני אדם אף תענוגות שלא עלה על דעתם לבקשם ולא חסרו להם כלל, והיה הולך ומהדר בעולם וכו', את שאין דרכו לאכול פת חטין האכילהו פת חטין, שאין דרכו לאכול בשר האכילהו בשר וכו'.

ועוד לא הסתפק אברהם בזה ושאל: "תאמר שהבירה הזו בלא מנהיג"? כלומר: שהתעמק והתבונן ללמוד לא רק מהבירה הדולקת כי אם גם מהבורא יתברך עצמו כביכול, וראה חובתו לא רק לעשות חסד בארץ, אלא אף להיות בורא חסד, כבעל הבירה. רואים אנו שאברהם בהיותו בן תשעים ותשע שנה, ביום שלישי למילתו, שסכנתו מרובה וכאבו גדול, עד שהקדוש ברוך הוא הוציא חמה מנרתיקה כדי שלא להטריחו באורחים, אינו מוצא מנוחה לנפשו ויושב כחם היום בפתח ביתו ומצפה בכליון עינים, אולי יעבור מי שהוא דרך ביתו שיוכל להעניק לו מטובו וחסדו. ולכאורה מה ראה לעשות כן? הלא הבין כי ביום שרב כזה לא ילך שום איש בדרך, ואין מי שיהיה זקוק לביתו ולטובתו, ובודאי גם לא חסרו לו אורחים ששהו בביתו מהימים הקודמים,

כי הלא היו באים אליו מכל קצוי ארץ לחסות בצל קורתו ובלי ספק היו מתעכבים בביתו זמן רב, ואם כן למה הצטער כה אברהם אבינו לחפש אחר אורחים חדשים?

אכן הוא הדבר אשר אמרנו, כי אברהם הגיע ללמוד מבורא העולם שהוא מקור החסד, וכשם שמדת חסדו של הקדוש ברוך הוא חייבה לברוא מתחלה את כל ברואי העולם כדי להטיב עמהם, לגמול חסד מבלי אשר יהיו לה מבקשים, כן עיצב אברהם אבינו בעצמיותו מדה זו של יצירת מקבלי החסד וישב בחם היום והצטער הרבה על אשר אין לו אפשרות זו, עד שחייב שינוי הטבע ונשלחו לו מלאכי השרת בדמות אנשים כדי שיוכל לבצע מדה זו מכח אל הפועל.

אמרו חז"ל (ילקוט שם בשם תנדב"א): "האומר שלא אכלו המלאכים אצל אברהם לא אמר כלום, אלא בצדקתו של אותו צדיק ובשכר טרחתו שהטריח, פתח להם הקדוש ברוך הוא פיהם ואכלו, שנאמר: 'והוא עומד עליהם ויאכלו". רואים אנו מזה שה' יתברך שינה את הטבע של המלאכים והם התחילו לאכול, משום שאברהם אבינו הצטער על שאין באפשרותו להטיב היום, ומן התימה, וכי משום כך צריך לשנות את הטבע ולברוא להם פה וקיבה? ולמה לא היה די בזה כאותה דעה בגמרא (בבא מציעא פו) שהיו נראים כאוכלים, ושוב לא יצטער אותו צדיק? אלא שאברהם שנגלה עליו בעל הבירה וכו' למד דרכי טובו של הקדוש ברוך הוא, שהוא ברא את עולם החסד וברא את האדם כדי שיהנה מהחסד הזה, והשתוקק גם הוא ללכת בדרכיו של הקדוש ברוך הוא, שתתהוה מציאות כזו שיהיה לו עם מי להטיב, וישב בפתח האהל גם כחם היום וחיכה לאורחים. וכשראה שאין אפשרות להוציא לפועל את מדת חסדו הצטער צער גדול בנפשו, עד שהקדוש ברוך הוא שלח אליו מלאכים בדמות אנשים ופתח להם פיהם לקבל חסדו של אברהם אבינו ואכלו ממש, כדי שיוכל להדמות גם בזאת לקונו לברוא מקבל חסד שיוכל לבצע על ידו את מעשה החסד.

ולכשנתמנה ונשאל, מה להם ולמלאכים לאכילה? שכל נבדל, אם גם נוצרו בו פה וקיבה, כלום הנאה יש לו אם יאכל לחם וחמאה, והאיך יצוייר בכלל שדבר רוחני זך כמלאך אלהים מיסב על השלחן ולועס ואוכל פת? הנה עד שאנחנו תמהים על המלאכים נתמה על בן אדם, שהרי הוא מצד שכלו ושרש נשמתו גדול הוא ממלאכים, כמו שמצינו בחז"ל (בראשית רבה יז) שאמר הקדוש ברוך הוא למלאכי השרת: "חכמתו מרובה משלכם", ואף על פי כן כשבראו ה' יתברך בעולם הטביע בו טבע של אכילה ושתיה כפי צורך חיותו וקיומו. מעתה הוי אומר בעל כרחך כי טובה היא לאדם וחסד גדול עשה אתו ה' יתברך שיאכל ויהנה ויברך להי יתברך ויתעלה בזה ויבא לתכלית הטוב. כן גם המלאכים בצדקתו של אותו צדיק ובשכר טרחתו שטרח, עלו במדריגתם ופתח להם הקדוש ברוך הוא פיהם ואכלו.

ומכאן למדנו טיבם של מעשי אבות - אשר כל מעשיהם לא נבעו אלא ממקור החכמה - שמתוך הכרתם את ה' יתברך וההתדמות אליו ללכת בדרכיו. נעשו בעצמם למקור הטוב והחסד, ומתוך כך גרמו הנאה לבריות בכל פרט קטן כמדת הקדוש ברוך הוא אלהי הטוב והחסד.

ומכיון שאברהם אביבו הגיע מתוך הבריאה להכיר את ה' כדי להידמות אליו ולהוות מקור הטבה וחסד. הופיע לפניו הקדוש ברוך הוא והציץ עליו ואמר: "אני בעל הבירה", וגילה לו את עצם חכמת מדות הטוב והחסד, כדי שיראה דוגמה להתנהג לפי מדותיו ומעשיו של הקדוש ברוך הוא בבריאה, בחינת מה הוא אף אתה.

ולכך כיונו חז"ל במאמרם: "חייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אברהם יצחק ויעקב" שיש לנו ללמוד שכל מעשינו הטובים לא יהיו מעשים סתם כי אם יהיו מעשי חכמה ויהוו מקור מדות הטוב. כדוגמת מעשי הקדוש ברוך הוא. ישנם אנשים עושים מעשים גדולים אבל לבם אינם מהוה מקור הטוב ולכן הם רחוקים ממעשי האבות, נחוץ לשנות את כל מקור המעשים. ואין להסתפק אף במעשי חסד כדוגמת איוב שנעשו לפי הדרישה והצורך, אלא יש לפעול חסד בתור מטרה לעצמה, ולכן נחוץ להטיב עם הבריות אף מבלי שיהא צורך בכך ואף להמציא את מקבל החסד וליצור בו את הרצון לכך, כפי מעשיו של אברהם אבינו, וכדוגמת מדות הטוב של הקדוש ברוך הוא.

ויש לנו אפשרות להגיע למדריגה זו, אם נוסיף מחשבה והתבוננות למעשינו.

ואמנם יש שאנו עושים מעשים גדולים שיסודותם בהררי קודש, כדוגמת מעשי האבות, אבל אנו אין מתבוננים בהם ולא עומדים על מהותם, ומתוך כך הם מאבדים את עיקר ערכם. והנה דוגמאות אחדות. חז"ל תיקנו במוצאי שבת קודש לומר מזמור "יושב בסתר עליון" שהוא שיר של פגעים כדי שלא יזיקו אותנו המזיקים, וכבר אמרו חז"ל (ברכות ו): שאלמלי ניתנה רשות לעין לראות אין כל בריה יכולה לעמוד מפני המזיקין. ואף על פי שאין אנו רואים אותם כלל ואין מרגישים בהם תיקנו חז"ל שנתפלל להנצל מהם, הרי שאנו עושים מעשה חסד אף מבלי שידרשו ממנו ומבלי שנרגיש הצורך בכך. יש עוד טעם לתקנה זו, כדי להאריך בתפלה ולהשהות חזרתם של הרשעים לגיהנם. והנה יש באמירת מזמור זה הטבה גדולה לחיים ולמתים. ואילו היה האדם מתבונן ומשים לבו לזה הרי בכל מלה ומלה שהוא מוציא מפיו נמצא גומל חסדים ומטיב לבריות בתפלתו עליהם והולך בדרכיו של הקדוש ברוך הוא לחונן את הרשעים יורדי גיהנם ולהצטער בצרתם, אף שלא רואים את סבלם ואין איש דורש דבר זה ממנו, והלא הן הן כאמור דוגמת מעשי האבות. אבל דא עקא כי אנו אומרים תפלה זו ולא מרגישים כלל כי יש כאן משום הטבה וחסד בדרגות עליונות, אלא יוצאים אנו ידי חובתנו בזה כמצוה שבינינו לבין המקום בלבד.

וכן במה שנהגו לברך איש את דעהו בכל פעם בנוסח הראוי לזמנו כגון: צפרא טבא: שבתא טבא: שבוע טוב. וכדומה. יש בזה משום ברכה ותפלה לכל אחד, בשבת - שתהיה לו למנוחה ועונג, ובמוצאי שבת - שיצליח במעשיו במשך כל השבוע ושינצל מהפגעים המצויים בימות החול, ואילו היו מצרפים לזה כוונה והתבוננות בפירוש המלות האלה, ולא היו אומרים אותם רק מתור הרגל ושיגרא, הרי תוכם רצוף אהבה וחסד עם הבריות בהתאם לתנאיו ולמצבו של כל אדם, ולכל מה שעלול להתרחש אתו לעתיד, וכמה משתנים בכך פני אותם הדברים עצמם ומקבלים צורה מסוגם של מעשי האבות, כמדובר.

נמצא, אפוא, כי החובה של האדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי. אינה לעשות דוקא מעשים גדולים כדוגמת האבות, אלא להחכים אותם המעשים שהוא עושה, שיהיו נעשים בשימת לב הראויה ומתוך הכרה להידמות להקדוש ברוך הוא כדי להוות מקור הטבה וחסד כמטרה לעצמה.